
GELENEKSEL ERZURUM EVLERİNDE KURUNLU ÇEŞMELER

Zerrin KÖŞKLÜ

Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Bölümü

zkosklu@atauni.edu.tr

Öz

Geleneksel Erzurum evlerini diğer bölge evlerinden ayıran en belirgin özellik tandirevi (mutfak) mimarisi ve bu mimarinin iç düzenlemesidir. Tandirevi ve ona bağlı birimler tandırbaşı, küçük ocak, kurun, seki, kiler-ambar, terekler, tandirevi odaları ve üst örtüsünde kırlangıç kubbesi ile özel bir tasarım örneği sergilemektedir. Tandirevi mimarisinin dikkat çekici özelliklerinden biri bölgede kurun olarak adlandırılan taştan su depolarının bu mekanda yer almış olmasıdır. Genellikle tandirevi giriş kapısının sağ veya sol tarafında, duvara yerleştirilen içi oyularak derinleştirilmiş dikdörtgen formu taş kurunlar Erzurum evlerinde suyun kullanımını estetik bir zevkle bütünleştiren önemli ve tanıtılması gereken unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Evi yaptıran kişinin ekonomik gücü, sosyal statüsü ve geleneksel özellikler değişik tiplerde kurunların ortaya çıkmasında ve önyüz süslemelerinde etkili olmuştur. Bu makalede günümüze ulaşan ve günümüzde yıkılmış olup kaynaklardan tespit edilen kurunların kendi içerisinde yaptığımız tiplendirmeye göre sivri bir kemerle cephelendirilmiş, sokak çeşmelerini anımsatan daha çok büyük evlerde bulunan ve “kurunlu çeşmeler” olarak isimlendirdiğimiz örnekleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Erzurum Evleri, Tandirevi, Kurun

Fountain Shaped “Kuruns” in Traditional Erzurum Houses

Abstract

The most distinctive feature of traditional Erzurum houses is their kitchen (tandirevi) architecture and the interior design of this architecture. Kitchen and its units set a distinguished design example with its floor furnace, small oven, stone water tank, terrace (seki), cellar-storehouse shelves, kitchen rooms and its dovetail dome. One of the remarkable features of kitchen architecture is that it has stone water tanks called “kurun”. We encounter rectangular stone water tanks (kuruns), which were generally on the right or left hand side of the entrance door and deepened by carving and placed on the wall, as important elements which

combine water use with aesthetic pleasure in Erzurum houses, and as elements which should be introduced. The economic potential and social status of the owner of the house and also traditional features were effective on front facade decorations and on the emergence of different types of “kuruns”. In this article, the examples identified according to the typology we have made among extant kuruns and kuruns that was ruined, but identified in some sources and named as “fountain shaped kuruns” which had pointed arches, which were reminiscent of street fountains and available in big houses will be emphasized.

Keywords: Traditional Erzurum Houses , Tandirevi (Kitchen), Kurun (the store watertank)

Geleneksel Erzurum evlerini diğer bölge evlerinden ayıran en belirgin özellik tandirevi (mutfak) mimarisi ve bu mimarinin iç düzenlemesidir. Zemin katın en geniş alanı olarak tasarlanan bu mekan, kare veya kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Tandirevi ve ona bağlı birimler tandırbaşı, küçük ocak, kurun, seki, kiler-ambar, terekler, tandirevi odaları ve üst örtüsünde kırılmaç kubbeleri ile özel bir tasarım örneği sergilemektedir. Tandirevi mimarisinin dikkat çekici özelliklerinden biri bölgede kurun olarak adlandırılan taştan su depolarının bu mekânda yer almış olmasıdır. Genellikle bu mekânda giriş kapısının sağ veya sol tarafında, duvara yerleştirilen içi oyularak derinleştirilmiş dikdörtgen formlu taş kurunlar Erzurum evlerinde suyun kullanımını estetik bir zevkle bütünleştiren önemli ve tanıtılması gereken mimari parçalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurunların ön kısmında genellikle yüzeysel ya da hafif yükseltilmiş su tahliye tekneleri bulunmaktadır. Evi yaptıran kişinin ekonomik gücü, sosyal statüsü ve geleneksel özellikler değişik tiplerde kurunların ortaya çıkmasında ve önyüz süslemelerinde etkili olmuştur. Bu makalede günümüzde mevcut olan ve günümüze ulaşmamış olup kaynaklardan belirlenen ve yanı sıra tarafımızca tespit edilmiş fakat bugün akıbeti bilinmeyen kurunlu çeşmelerin kendi içerisinde yaptığımız tiplendirmeye göre sivri bir kemerle cephelendirilmiş, sokak çeşmelerini anımsatan daha çok büyük evlerde bulunan ve “kurunlu çeşme” olarak tanımladığımız örnekleri üzerinde durulacaktır. Evlerin isimlendirilmesinde literatüre geçen yaptıran kişinin adı, isimleri belirlenemeyenlerde ise adresleri kullanılmıştır. Kurunlu çeşmelerin sıralandırılmasında 1763 tarihli Ahıskalılar Evi hariç kitabeli olanlar XIX.-XX. yüzyıla ait örnekler olup, kitabesi olmayanlar evin mimari özelliklerine göre

tarihlendirildiğinden kronolojik sıralama yerine alfabetik sıralama tercih edilmiştir.

Narmanlı Mahallesi Dere Sokak **Abdülhamit Bey Konağı** 1887 tarihli dir. (Karpuz,1993:27-28). Geleneksel evin kurunlu çeşmesi dikdörtgen bir blok şeklinde olup, sivri kemerli bir nişe sahiptir. Kurunlu çeşmenin sadece ön yüzünde düz silmelerle belirlenen alan içerisinde stilize çiçek, yaprak ve dal motifleri ile oluşturulan bir kompozisyon görülmektedir (Foto. 1-2) (Çizim 1)⁸.

Narmanlı Mahallesi Cami Sokakta bulunan ve günümüze kısmen ulaşan **Ahıskahlar Evi** 1763 tarihli dir (Karpuz, 1993:13). Tandirevinde yer alan kurunlu çeşme dikdörtgen formlu ve sivri kemerli bir nişe sahiptir. Dikdörtgen çerçeve düz silmelerle belirlenmiştir. Kurunlu çeşmenin ön yüzünde kaş kemerli yüzeysel beş niş görülmektedir. Sivri kemerin üzengi taşlarında servi motifleri bezemesel bir detay olarak dikkat çekmektedir. Kemer köşeliklerinde birer rozet olup, rozetlerin içleri dilimlenmiş ve dairesel geometrik motiflerle doldurulmuştur. Kurunlu çeşmenin üzerindeki silmede ortada volütlü, yanlarda yelpaze şeklinde açılan ve aralarda üçgen şeklinde basit geometrik bezemeler yer almaktadır. Çeşmenin merkezinde kaş kemerli bir tas nişi bulunmaktadır (Foto. 3-5) (Çizim 2).

Mirza Mehmet Mahallesi Musa Bey Sokakta bulunan **Ali Bayram Evi** 1308 H/ 1890 M. tarihli dir (Karpuz, 1993:11). Günümüzde kısmen ayakta olan evin kurunlu çeşmesinin yalnızca kemeri bulunmaktadır. Kurun kısmı kaybolmuştur. Kurunlu çeşme dikdörtgen formlu ve sivri kemerli bir nişe sahiptir. Ön yüzünde fotoğraftan tam olarak seçilemeyen girift bir bitkisel bezemeye sahip olduğu anlaşılmaktadır (Foto. 6-7) (Çizim 3).

Kırmacı Mahallesi No:59'da bulunan **Bahaddin Ceylan Evi** 1887 tarihli dir. Kısmen ayakta olan evin kurunlu çeşmesi sonradan kaybolmuştur. Reşit Keki Evi kurunlu çeşmesinde olduğu gibi dikdörtgen forma sahip olup, sivri kemerli nişe sahiptir. Nişin etrafı üç yönde geniş bir bordür şeklinde stilize palmetlerin kıvrımlarla oluşturduğu grift bir süslemeye sahiptir. Köşelerde yine kıvrımlarla belirlenen süsleme görülmektedir. Kurunlu çeşmenin ön yüzünde ise ortada küçük bir çiçek motifinin iki yanından yükselen kıvrık yapraklar kompozisyonu tamamlamaktadır (Foto. 10) (Çizim 4).

⁸ Kurunlu çeşmelerin çizimlerini yapan Öğretim Görevlisi Sibel Aktoprak'a ve Arş. Gör. Muhammet Burak Gökler'e teşekkür ederim.

Ali Paşa Mahallesi Gazino Sokakta bulunan **Hacı Kazım Bey Evi** XIX. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir (Karpuz,1993: 23). Tandirevinde yer alan kurunlu çeşme dikdörtgen formlu ve sivri kemerli bir nişe sahiptir. Sivri kemer sade silmelerle kuşatılmıştır. Kurunlu çeşme ön yüzünde ortada yaprak ve kıvrımlarla oluşturulan dairesel bir bezeme, iki yanında devam eden kıvrımlar üzerinde yaprak ve uçlarında lale ve çiçek motifleri ile tamamlanan kompozisyon görülmektedir (Foto.10) (Çizim 5).

Sultan Melik Mahallesi Tophane Sokakta bulunan **Kemal Algur Evi** 1899 tarihli dir. Restorasyonu devam eden evin kurunlu çeşmesi kaybolmuştur. Kurunlu çeşme dikdörtgen formlu ve sivri kemerli nişe sahiptir. Dikdörtgen çerçeve silmelerle belirlenmiş olup, ön yüzünde ortada daire şeklinde bir formun iki yanında yelpaze gibi açılan basit bir süsleme ile üzerinde bir kartuş ve dört köşesinde stilize çiçek motifleri bulunmaktadır (Foto.11-12) (Çizim 6).

Mehdi Efendi Mahallesi Sıvırcık Sokakta bulunan ve günümüze ulaşmayan geleneksel evin kurunlu çeşmesi de dikdörtgen blok halinde ve sivri kemerli olarak düzenlenmiştir. Ön yüzünde ortada sütunlar üzerinde yükselen yüzeysel bir sivri kemer formu, üzerinde ise yapraklarla palmet görünümünde bitkisel bir süsleme bulunmaktadır. Bu kompozisyon iki yanda simetrik olarak çiçek motifleri ile tamamlanmıştır. Bir altlık üzerinde içleri çizgilerle doldurulan lale formunda bir vazunun iki yanından sarkan yine içleri çizgili ters laleler Reşit Keki Evi kurunlu çeşmesindeki çiçek motiflerini hatırlatmaktadır (Foto.13). (Çizim 7)

Lala Paşa Mahallesi Cami Sokakta bulunan **Mücelandili Konağı** 1901 tarihli dir (Karpuz,1993:37). Konak tipi evin kurunlu çeşmesi bu tipin en sade örneklerinden birini oluşturmaktadır. Sivri kemerli sade bir nişe sahip olan kurunlu çeşmenin ön yüzünde enine baklava dilimi ve içerisinde merkezden dağılan çizgiler görülmektedir (Foto.14-16) (Çizim 8).

Emirşeyh Mahallesi Tebrizkapı Caddesinde bulunan ve günümüze ulaşmayan **Reşit Keki Evi** XIX. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmektedir (Karpuz, 1993:11). Kurunlu çeşmelerin en güzel örneklerinden biridir. Dikdörtgen forma sahip olan kurunlu çeşme sivri kemerli derin bir nişe sahiptir. Nişin çevresi üç yönde iç içe geçen halkalarla zincir şeklinde bir bordürle sınırlandırılmış, köşelerde grift kıvrımlarla oluşturulmuş bezemelere yer verilmiştir. Ön yüzünde silmelerle belirlenen dikdörtgen alan üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Ortadaki panoda stilize yaprak ve kıvrımlarla oluşturulan bitkisel bir kompozisyon, iki yanda ise bir vazodan çıkan çiçek motifleri görülmektedir. Uçları kıvrımlarla belirlenen bir altlık üzerinde bulunan vazolar şişkin gövdeli uzun boyunlu olup,

içlerinde iki yana sarkan stilize ters lale motifleri ile etkileyici bir görünüme sahiptir. Geleneksel evin yıktırılması ile korunlu çeşmenin akibeti de bilinmemektedir (Foto. 17-18) (Çizim 9) .

Yeğen Ağa Mahallesi Gül Ahmet Caddesinde bulunan ve günümüze ulaşmayan **Salih Efendi Evi** XIX. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmektedir (Karpuz,1993:11). Kurunlu çeşme Ali Bayram Evinde olduğu gibi dikdörtgen formlu ve sivri kemerli nişe sahiptir. Kurunun ön yüzü düz silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmış, ortada yaprakları simetrik biçimde yukarı doğru devam eden hayat ağacı ve üzerinde küçük bir rozete yer verilmiştir. İki yanında ise aşağı ve yukarı doğru yaprak şeklinde bitkisel görünümlü bir vazodan oluşmuş tomurcuk çiçekler bulunmaktadır. Kompozisyonun üst köşelerinde içleri bölümlenmiş rozet, alt köşelerde yine tomurcuk çiçekler yelpaze şeklinde yerleştirilmiştir (Foto. 19) (Çizim 10).

Emin Kurbi Mahallesi Tamirhane Sokak No 11de bulunan ve günümüze ulaşmayan **Seyfullah Ağa Evi** 1897- 1902 tarihli dir (Konyalı, 1960: 173; Karpuz, 1993:11). Tandirevinde tandırbaşına bitişik olarak konumlandırılmıştır. Kurunlu çeşme dikdörtgen formlu ve sivri kemerli nişe sahiptir. Dikdörtgen çerçeve silmelerle belirlenmiş olup, kemerin köşeliklerinde “Maşallah” “Sene 1315” ibareleri yer almaktadır. Kurunun ön yüzünde yine silmelerle oluşturulan dikdörtgen çerçeve içerisine bezemenin olup olmadığı ise anlaşılamamaktadır (Karpuz, 1987:217) (Foto. 20) (Çizim 11).

Sultan Melik Mahallesi Toprak Tabya Sokak No 51de bulunan ve günümüze ulaşmayan bir diğer geleneksel Erzurum evinde dikdörtgen formlu ve sivri kemerli nişe sahip korunlu çeşme tespit edilmiştir. Kemer kısmı kısmen fayansla kaplanmış önüne bir de tezgâh yerleştirilmiştir. Ön yüzü düz silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmış olan kurunun bezemesinin olup olmadığı ise fotoğraftan anlaşılmamaktadır (Foto. 21) (Çizim 12).

Yeğen Ağa Mahallesi Cami Sokakta bulunan bir diğer geleneksel evin korunlu çeşmesi dikdörtgen formu ve sivri kemerli nişi ile ön yüzü bezemesiz bir örneğini teşkil etmektedir (Foto. 22) (Çizim 13) .

Erzurum geçmişte su açısından oldukça zengin kaynaklara sahip olup, bu sular Palandöken Dağları kuzey sırt ve yamaçlarından kaynaklanan dağ suları ile şehir merkezinden belirli alanlardan çıkarılan yersularından oluşmaktadır (Konyalı, 1960:147-149;Yurttaş- Özkan, 2002:213). Erzurum’daki bu doğal su zenginliği sokak aralarına yaptırılan birçok çeşmeden aktıtılmasına rağmen, Erzurum evlerinin içinde su tesisatı yoktu. Evlerde günlük kullanılacak suyun depolanması korun adı verilen özel bir tasarımla çözümlenmiştir. Çeşmelerden

akan su tandirevindeki kurunlara sucular (sakalar) tarafından taşınmıştır. Evlere şehir suyu şebekesi bağlandıktan sonra, şebekeye bağlı su kurunlara doldurularak bir dönemde böyle kullanılmıştır. Suyun kullanımına yönelik fonksiyonel bir özelliği estetikle buluşturan tandirevinin mimari bir parçası olan kurunlu çeşmeler, geleneksel Erzurum evleri ile özelleşmektedir.

Tespit edebildiğimiz onüç örnekle temsil edilen kurun ve çeşme yapılarının aynı kütle üzerinde birleştirilmesi mimarimizde yeni bir tipin oluşturulması anlamına gelmektedir. Kurunlu çeşmelerde çeşme formu bu tipe görsel bir nitelik kazandırmış, çeşmelerde alışageldiğimiz suyun sürekli lüleden akması ise kurunlarda gözardı edilmiştir. Dolayısıyla kurunlu çeşmeler çeşme mimarisi içerisinde fonksiyonel olmaktan ziyade görselliği ile ön plana çıkan yeni bir tipi oluşturmaktadır.

Bu çalışmada tanıtılan örnekler aynı tipi yansıtmasına rağmen boyutları, kütlelerin şeklinin belirlenmesi, sivri kemerin biçimi, bu kemerin nişe yerleştirilmesi ve nişin derinliği ile farklı uygulamalar göstermektedir. Çalışmada tespit edilen örneklerin tamamında sivri kemer kullanılmış, yalnız Sultan Melik Mahallesi Toprak Tabya Sokak No 51de bulunan kurunlu çeşmenin kemerinde yuvarlak kemer tercih edilmiştir. Kurunlu çeşmelerin ön yüz bezemelerinde genellikle stilize çiçek, yaprak, dal, vazodan çıkan çiçek motifleri, selvi ağacı ve hayat ağacı motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar görülmektedir⁹. Ahıskalılar Evi kurun ön yüzünde kaş kemerli yüzeysel nişler, üst kuşakta görülen üçgenler ve yine Müceldili Konağı kurunlu çeşmenin ön yüzündeki üçgen, geometrik bezemenin uygulandığı sade örneklerdir. Yeğen Ağa Mahallesi Cami Sokakta bulunan geleneksel evin kurunlu çeşmesi ön yüzü ise sade bir örneği teşkil etmektedir. Kurunlu çeşmelerin ön yüzlerinde izlenen bezemeler genellikle bezemesiz olan Erzurum çeşmeleri dikkate alındığında daha da anlamlıdır. Kurunlu çeşmelerde zengin bir çeşitlilikle stilize bitkisel kompozisyonlardan oluşan bu bezeme batılılaşma dönemi üslup anlayışını geleneksel özelliklerle birleştirerek sunmaktadır. Kurunlu çeşmelerin tıpkı bir çeşme gibi sivri bir kemerle cephelendirilmesi, bordür, silme ve ön yüzlerinde görülen bezemesel detaylar taş işçiliğinin Erzurum'daki güzel örneklerini yansıttığı gibi, kurunlu çeşmelere ne kadar özen ve önem verildiğini de göstermektedir.

⁹ Geleneksel Erzurum evlerinde tespit edilen kurunlar ve üzerindeki bezemeleri ile ilgili yapılan bir diğer çalışma yayına hazırlanmaktadır. Kurunların bütün tiplerinde izlenen bezemesel özellikler ayrıntılı bir sınıflandırmanın da ortaya çıkmasına imkan sağlamıştır.

Geleneksel Erzurum evleri ile özelleşen kurunlu çeşmelerin benzer örneklerine diğer bölge evlerinde pek rastlanmamaktadır. Erzurum tandirevlerinde çeşme formunda olan bu su yapıları, Bayburt, Malatya/Hekimhan, Ağrı, Kars gibi merkezlerdeki geleneksel evlerde çeşme şeklinde sivri bir kemerle cephelendirilmemiş, sade dikdörtgen formlu bir taş kurun şeklinde görülebilmektedir. Anadolu evlerinin avlusunda, bahçesinde veya eve bitişik inşa edilen çeşme örnekleri biliniyorsa da bunlar tipolojik açıdan farklı değerlendirilmelidir. Osmanlı döneminde saray, konak ve yalılarda iç mekânları zenginleştiren oda çeşmeleri de dönemlerinin mimari beğenisini yansıtan örnekler olarak hatırlanmalıdır.

Kaynakça

Karpuz, H. (1987). “Erzurum’daki Seyfullah Ağa Konağı” Remzi Oğuz Arık Armağanı, Ankara, s. 216-219

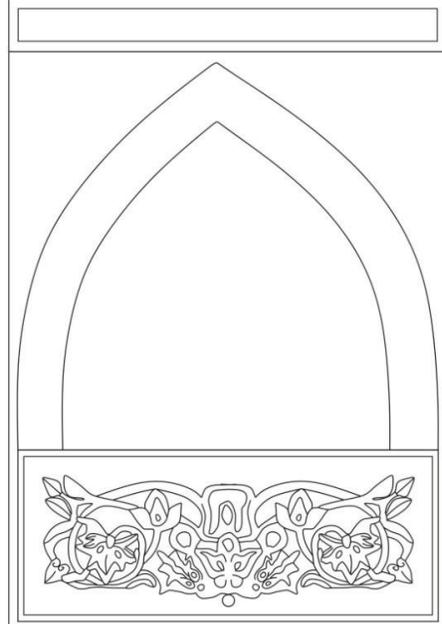
Karpuz, H. (1993). Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri, Ankara

Karpuz, H.(1979). Erzurum Evlerinin Türk- İslam Mesken Mimarisindeki Yeri, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Türk- İslam Sanatları Kürsüsü Doktora Tezi, Trabzon

Konyalı, İ H.(1960). Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi, İstanbul

Köşklü, Z.-Tali, Ş. (2007). “ Geleneksel Erzurum Evlerinde Tandirevi (Mutfak) ve Mimarisi”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, S. 11, Erzurum, 97-112

Yurttaş, H.- Özkan H. (2002). Tarihi Erzurum Çeşmeleri Ve Su Yolları, Erzurum

Çizim 1: Abdülhamit Bey Konağı
Kurunlu Çeşmesi

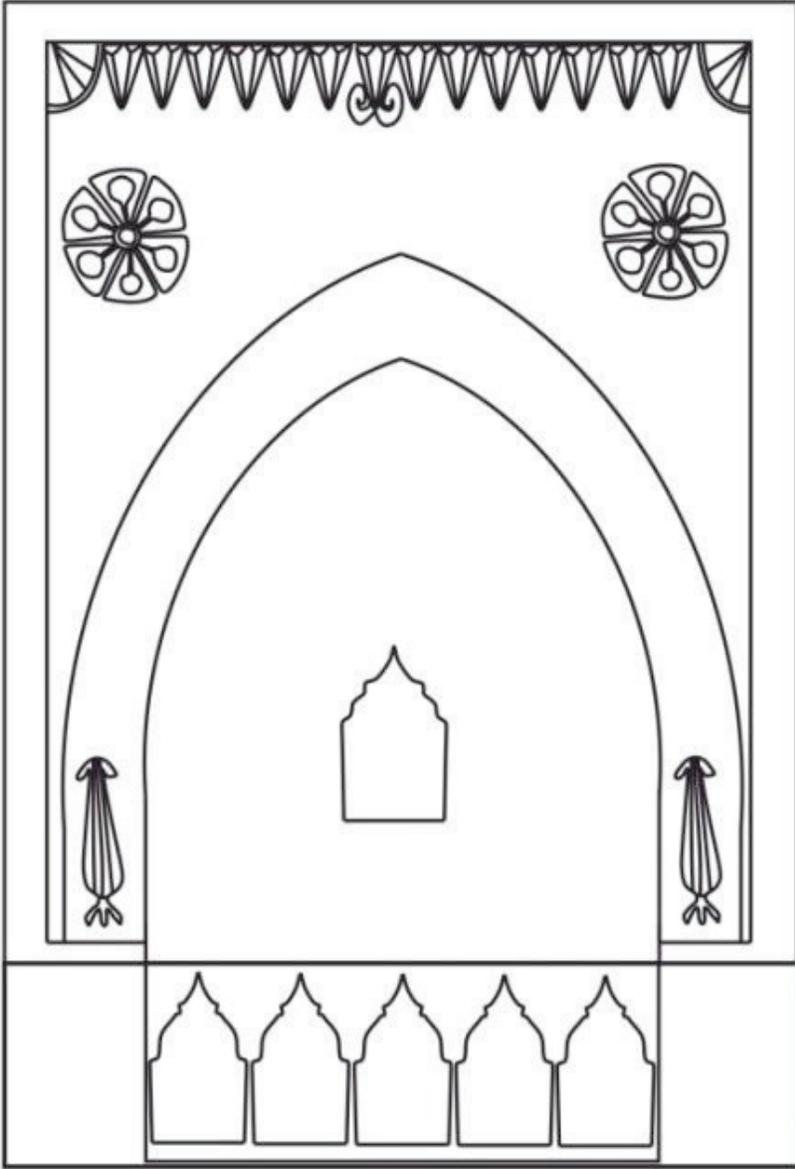
Foto. 1-2: Abdülhamit Bey Konağı Kurunlu Çeşmesi

Foto. 3: Ahıskalılar Evi Kurunlu Çeşmesi (H. Karpuz'dan)

Foto. 4-5: Ahıskalılar Evi Kurunlu Çeşmesi

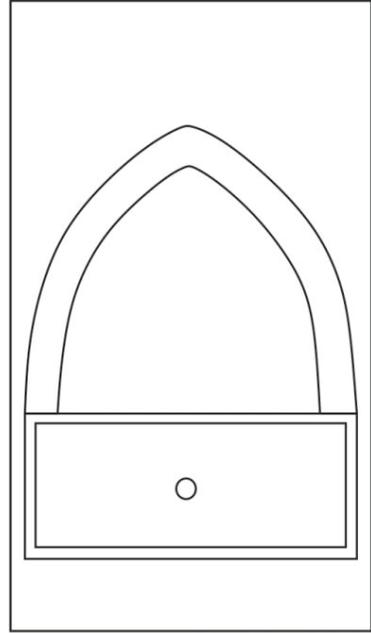
Çizim 2: Ahıskalılar Evi Kurunlu Çeşmesi

Foto. 6: Ali Bayram Evi Kurunlu eşmesi (H. Karpuz'dan)

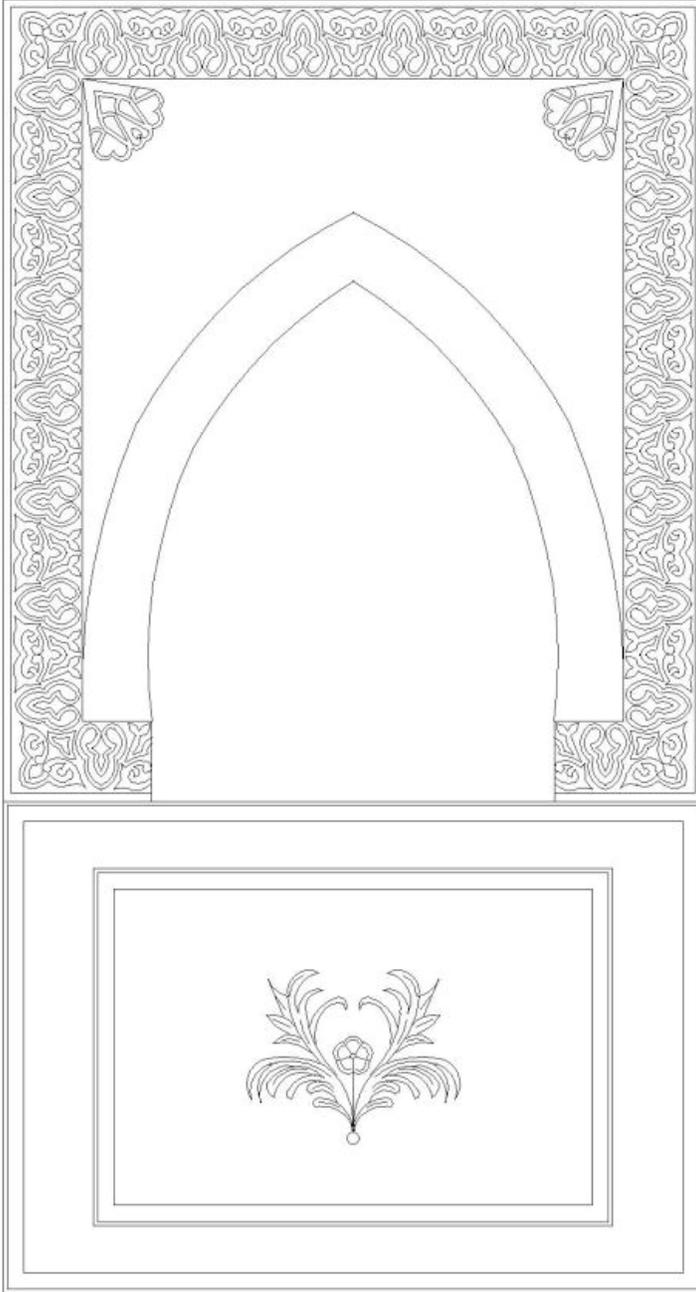
Foto. 7: Ali Bayram Evi Kurunlu eşmesi

Çizim 3: Ali Bayram Evi

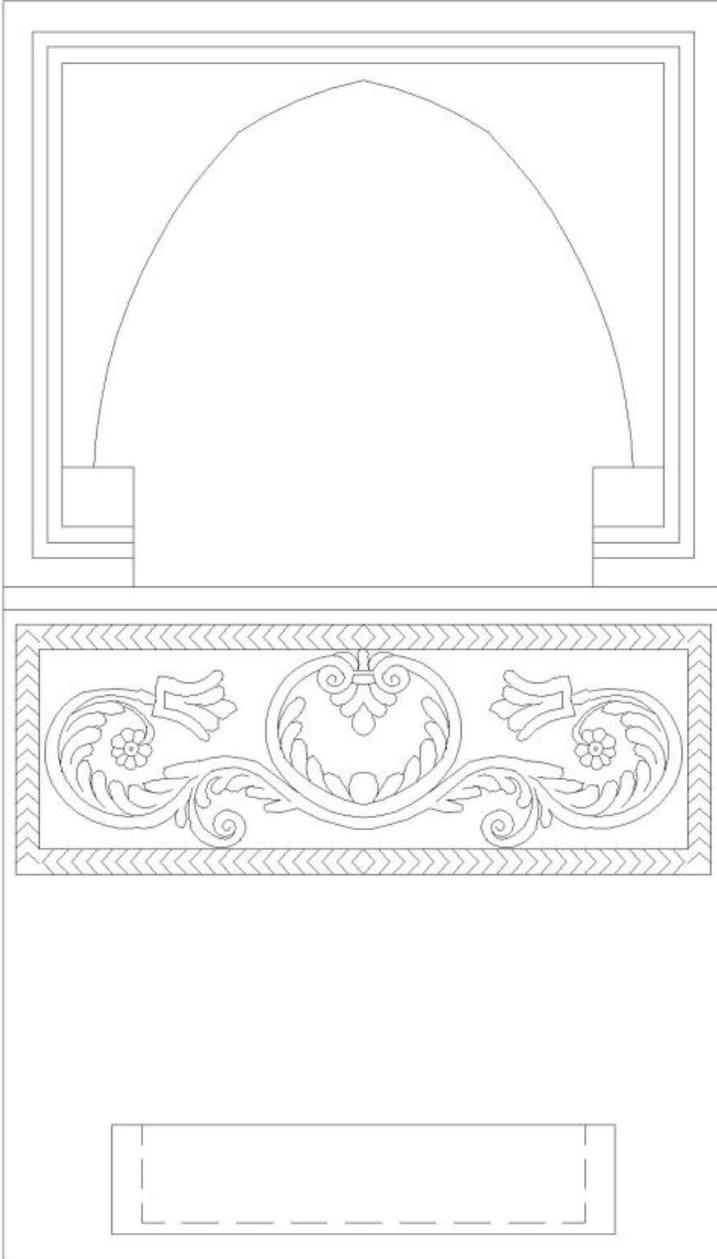
Foto. 8-9: Bahaddin Ceylan Evi Kurunlu Çeşmesi

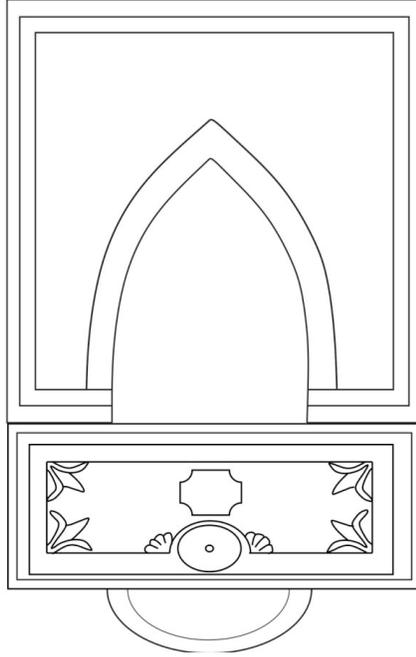
Çizim 4: Bahaddin Ceylan Evi Kurunlu eşmesi

Foto. 10: Hacı Kazım Bey Evi Kurunlu Çeşmesi

Çizim 5: Hacı Kazım Bey Evi Kurunlu Çeşmesi

Çizim 6: Kemal Algur Evi
Kurunlu Çeşmesi

Foto. 11-12: Kemal Algur Evi Kurunlu Çeşmesi

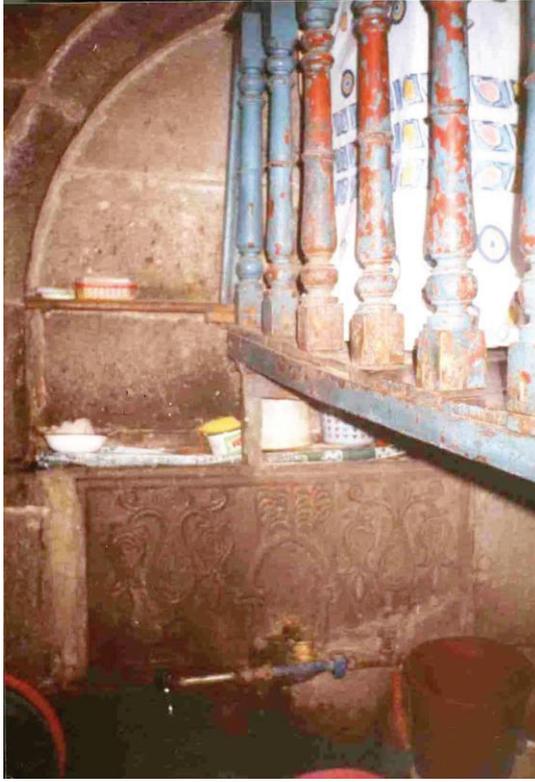
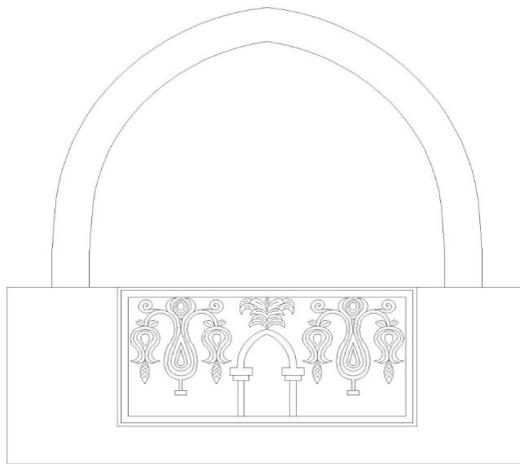

Foto. 13: Mehdi Efendi Mah. Sıvırcık Sokakta Bulunan Evin Kurunlu eşmesi

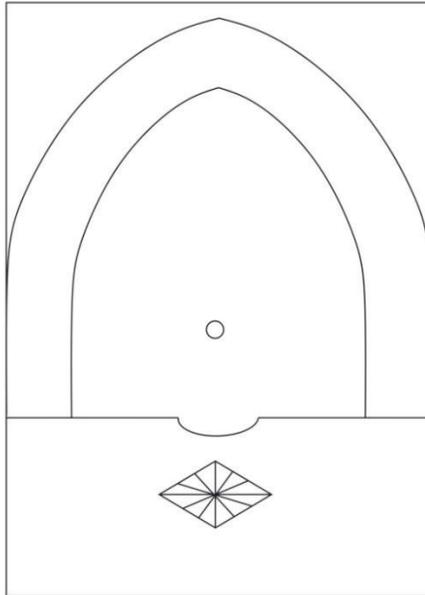
izim 7: Mehdi Efendi Mah. Sıvırcık Sokakta Bulunan Evin Kurunlu eşmesi

Foto. 14-15: Müceldili Konağı Kurunlu Çeşmesi

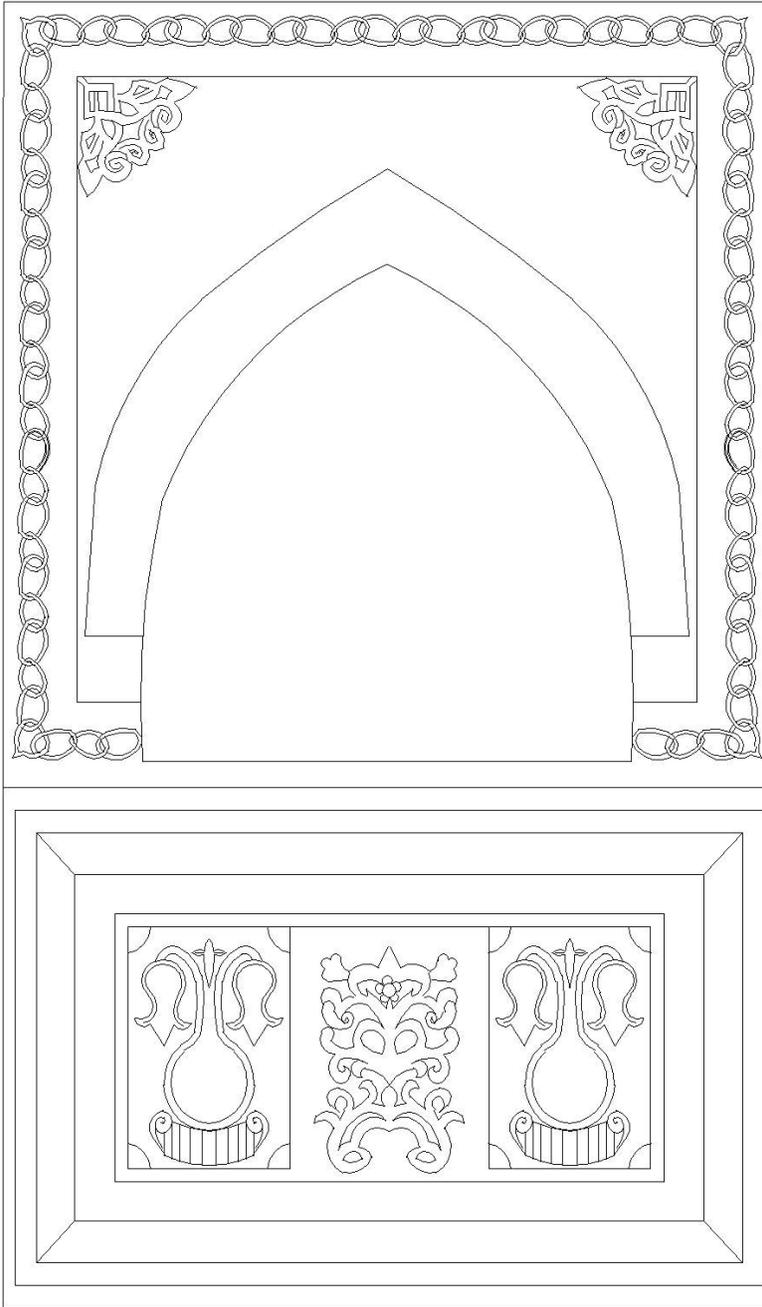
Foto. 16: Müceldili Konağı Kurunlu eşmesi

izim 8: Müceldili Konağı Kurunlu eşmesi

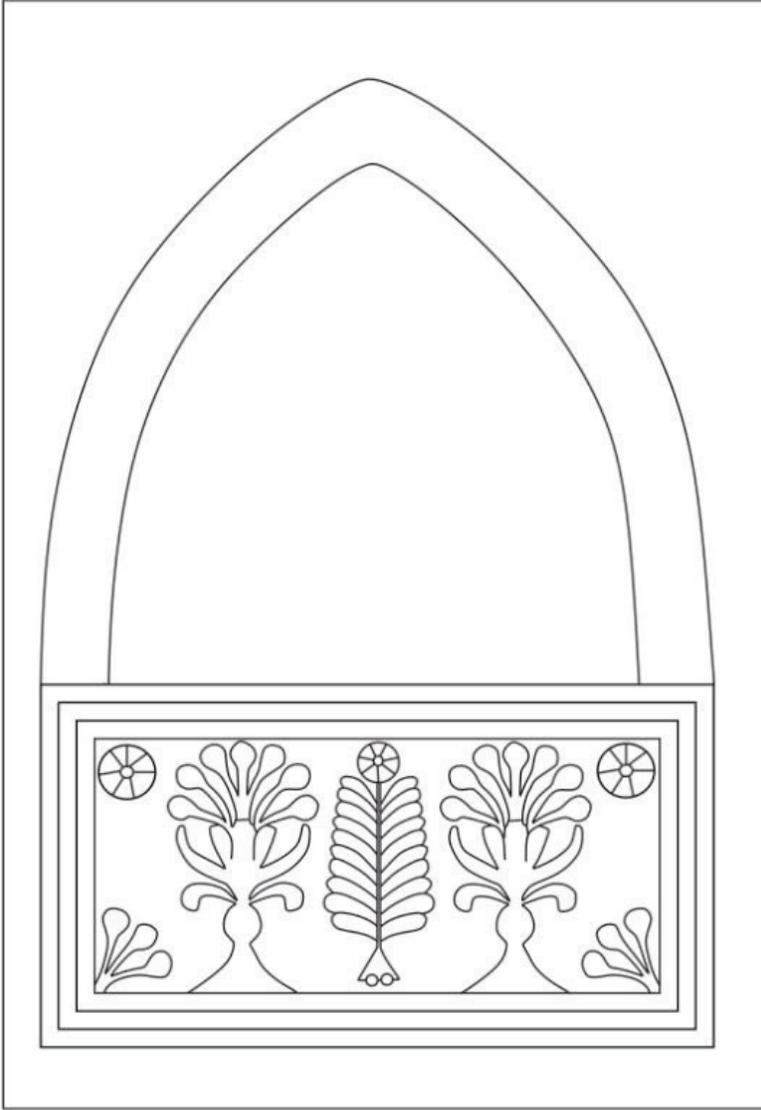
Foto. 17-18: Reşit Keki Evi Kurunlu Çeşmesi

izim 9: Reşit Keki Evi Kurunlu eşmesi

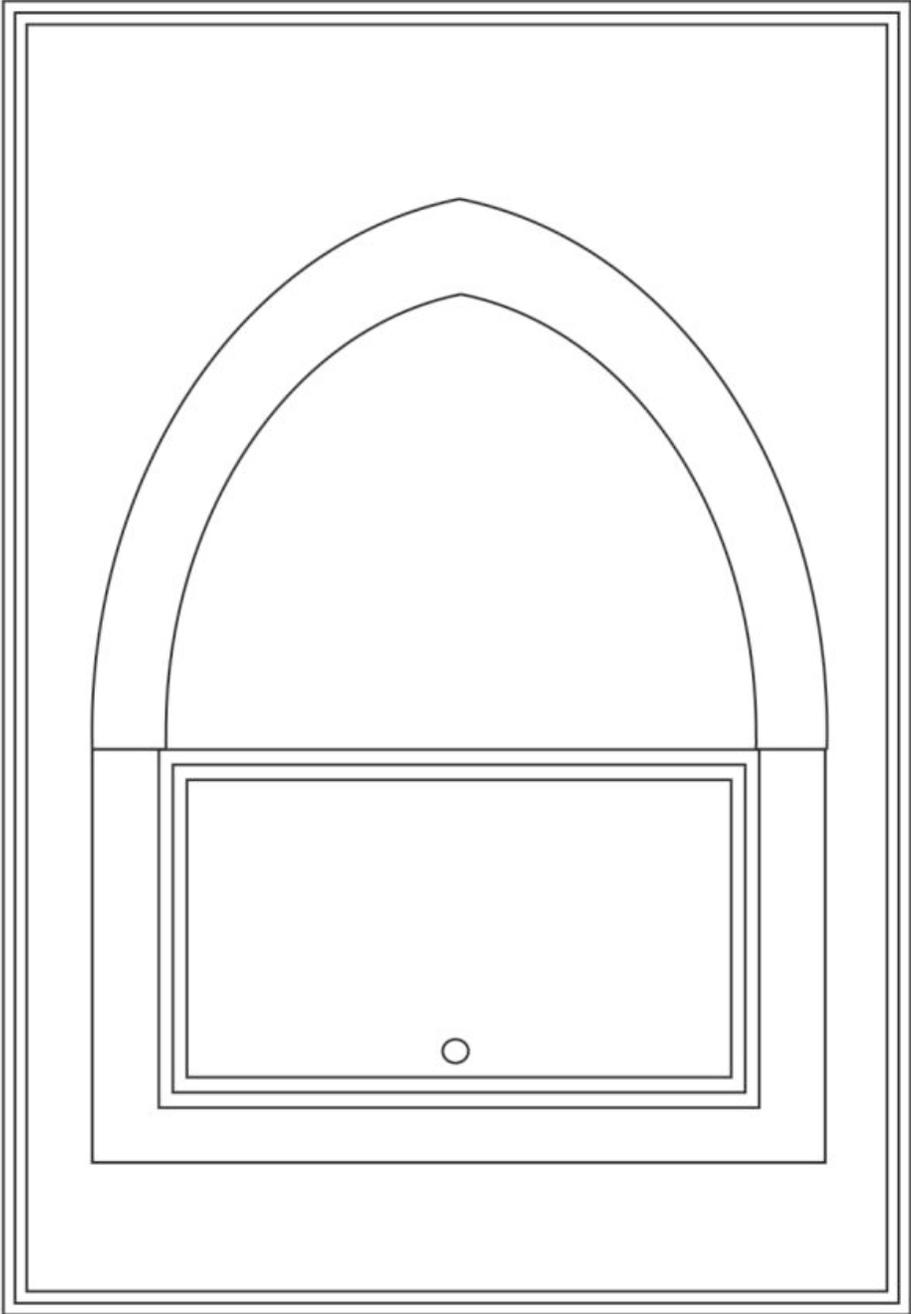
Foto. 19: Salih Efendi Evi Kurunlu Çeşmesi (H. Karpuz'dan)

izim 10: Salih Efendi Evi Kurunlu eşmesi

Foto. 20: Seyfullah Ağa Evi Kurunlu Çeşmesi

izim 11: Seyfullah Ağa Evi Kurunlu eşmesi

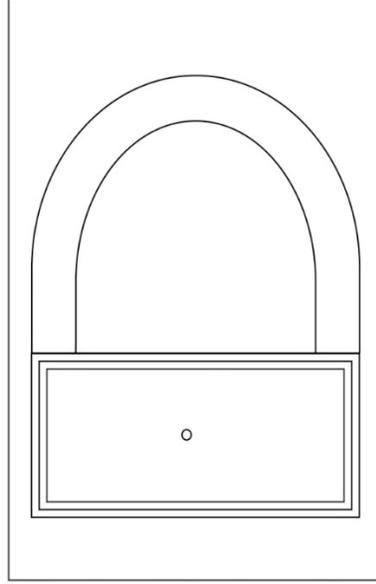

Foto. 21, Çizim 12: Sultan Melik Mah. Toprak Tabya Sokak No 51de Bulunan Evin Kurunlu Çeşmesi

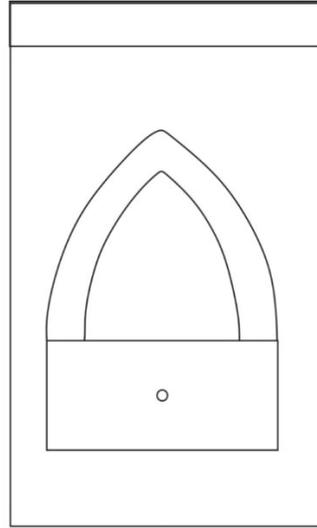

Foto. 22, Çizim 13: Yeğen Ağa Mah. Cami Sokakta Bulunan Evin Kurunlu Çeşmesi